

GRÓH GÁSPÁR

A titok poétikája és metafizikája

Szilágyi István: Messze túl a láthatáron

2. rész

GRÓH GÁSPÁR (1953) Budapest

8.

Szilágyi öntörvényű író, nem sokat ad mások elvárásaira és érzékenységére, megírja, ami neki fontos. Azon az áron is, hogy terjedelemmel nem törődve módszeres alaposággal ír jogi és gyakorlati megfontolásokra épülő nyomozati módszerekről. Oly alaposággal, ami már nem segíti a regény epikai építkezését, elvesz dinamikájából. Szilágyinak más a fontos: a maga személyes bölcséletét fogalmazza meg. Teheti: bíró és író egyazon regula szerint dolgozik, mindketten az igazságot keresik, valami ismeretlen cselekményt szeretnének rekonstruálni. A tényeken túl a képzelőerejük segíti őket ebben, de ahhoz, hogy fantáziájuk működjék, minél több ismeretre van szükségük. De az életben mindennel mindenki így van. Oly természetes ez, hogy nem szokás észrevenni. Wajtha viszont észreveszi, így szakmai elképzeléseiből filozófia lesz, és az író szócsöveként annak világlátását, élettapasztalatát közvetíti. Így nézve rögvést mást jelentenek Wajtha fejtegetései.

Elsőként az, ahogy a törvényre hivatkozik, ami minden lépését megszabja: *csak a törvény a tiszta beszéd*. De mi a törvény? Embertől vagy Istentől való? És ha a bíró téved? Hiszen az igazat csak az Isten tudja, így a bírónak nincs miért rágnia magát. Tőle csak az várható el, hogy mindent a jog előírásai szerint tegyen. Ahogyan a mégoly kegyetlen kivégzést végrehajtó hóhérnak sem kell gondolkodnia azon, amit tesz, mert nem ő hozta az ítéletet. (Állítólag a középkorban a hóhér és áldozata együtt italtak a kivégzés előtt – jelezve, hogy köztük nincs harag: mindkettejük szerepét egy felsőbb akarat határozza meg.)

És ott a kérdés: ugyanazon jog szerint az egyik megyében néhány botütés jár azért, amiért a másikban nyelvkitépés, lefejezés és a holttest máglyára vetése. Egy a bűn, egy a törvény, és még közelítőleg sem hasonló ítéletek. Igaz, azt is megtudjuk, hogy a használatos törvények nem is törvények, Werbőczy *Hármaskönyve* sosem emelkedett törvényerőre. Jogszokásokat rögzített, amihez más híján lehetett igazodni. Már csak azért is, mert elkészülte után röviddel már nemcsak latinul, hanem magyarul, németül és horvátul is az ítélezés kárhuzatos jogát gyakorlók rendelkezésére állt.

Wajtha okkal gondolja, hogy vannak, akik gyanakodva nézik engedékenységét. Hogy elevenen senkit sem égettetett meg, bármilyen szívesen látott volna a város egy látványos pert lezáró máglyát oszlophoz kötözött, végső elhallgatásáig kétségbeesetten sikoltozó boszorkánnyal. Amiről Tipród megyét és Ólymost mint jeles boszorkányégető központot emlegették volna. Mert égetni lett volna kit. A megyebíró azonban nem segítette ilyesféle hírnévhez munkáltatóit. Ezért gyanakodott arra, hogy meg akarnak szabadulni tőle, és kémkednek utána. De (gondoljunk Páskándi Géza *Vendégségének* Dávid Ferencére és Socinójára) úgy vélte, hogy az a legjobb, ha maga választja meg besúgóját (itt pedig a diktatúra korának megannyi megfigyeltjére gondolhatunk, akik sok esetben maguk is tudták, hogy ki jelent róluk a leghitelesebben). „Segítek majd neked, hogy híven szolgálhasd azokat ellenem, akik, amint az általad elmondottakból kiderül, valamiért fenekednek. Akik kevésnek találják a talán féltucatnyi olyan törvénylátásunkat, mellyel boszorkányfélét halálra marasztaltunk, ha jól értettem, az elmúlt tíz évben” – mondja választott besúgójának. Akiben, ha egyáltalán valóban besúgó, tombol a jóakarát: „Az képtelenség volna a tekintetes úr szerint, hogy én netán a javát akarom? Hogy megpróbálnék valami veszedelmet, olyast, ami fenyegetheti, a feje fölül elhárítani?” – kérdi.

Hogy mi volt ez a veszedelem, és hogy valóban fenyegette-e Wajthát, sohasem derül ki. Igaz, utóbb esik egy fél mondat (és az ilyesminek Szilágyinál fejezetnyi súlya lehet) arról, hogy végeztek ki boszorkányperben már bírót is. Azt nem írja meg, hogy Szegeden a város legvagyonosabb, kora miatt is tekintélyes polgára, a korábbi főbíró is az elítéltek között volt mint a boszorkányok kapitánya, aki hét évre előre eladta az esőt a törököknek. A szakirodalomból könnyen megtudható, hogy

82 évesen került máglyára, könnyen lehet, mert Szilágyi szeret ilyen titkos utalásokat rejteni szövegeibe, hogy ez a válasz a Wajtha életkorát illető találgatásokra is.

Szeged monstre boszorkányperével megszerezte azt a hírnevet, amire az ólymosiak csak vágyakoztak, miközben Wajthával éppen az volt a baj, hogy nem adott elég munkát a hóhérnak. Amiből kiejlik, hogy boszorkányt elítélni nemcsak bírói döntés, hanem valamiféle hűségnyilatkozat, az ezt szorgalmazó rend melletti jelképes tanúságtétel – az elvárt szigor hiánya pedig ellenszegülés. (Ahogyan az is, amikor valaki nem kellő lelkesedéssel tapsol a diktátornak.) Wajtha lelkesedésének hiánya más okból is gyanút kelthetett: ő azért az átlag felett kompromittálta magát Rákóczi mellett, esetleges elmarasztalása esetén elkobzott birtokaira bőven lett volna jelentkező.

9.

De milyen ember Wajtha? Személyes kapcsolataiból, tetteiből nem sok derül ki róla. Azt megtudhatjuk, hogy környezeténél sokkal okosabb, éles szemű megfigyelő, villámgyorsan meglát mások számára érdektelen tényeket, összefüggéseket. Erre épül bírói tekintélye. A talán „ráállított” besúgó, talán védelmező, de működését alaposan tanulmányozó és mindennapi kapcsolatukban szolgálatkészen semleges, Wajtha megalázó megjegyzéseit látszólag föl sem vevő Tsomor így jellemzi: „vigyázó szemmel fürkész bennünket. Mi pedig megpróbáljuk kitalálni, mit várna tőlünk. Mintha egyvégtében számadással tartoznánk neki: olykor sejthetjük, ki lehet ő. Ám ez rendszerint titok marad. Ennek néha örvendünk, néha meg vesztesnek érezzük miatta magunk.”

Másik állandó munkatársával, Gorbay Ölyves Józsával bizalmi viszonyban áll, de igazán előtte sem tárulkozik ki. Sőt, a gyanakvással nézett Tsomor előtt ugyanolyan nyílt (azaz ugyanolyan tartózkodó), csak éppen más tónusban, kicsit leckéztetve, kicsit ironikusan, olykor egyenesen bántóan csipkelődve. Gorbayval hosszú pályája tapasztalatait megosztva inkább bölcs, mint tanító hangnemben beszél, ez eleve őszintébb és emelkedettebb. Vele nem ítéletekről, azok dermesztő, néhol gyomorforgató hóhéritechnikai előzményeiről és következményeiről, hanem az ítélkezés metafizikájáról beszélget. Arról, hogy mi van az ítéleten túl, előtte és utána, hogy van nagyobb hatalom, mint a törvény. „Amikor ítélkezem, magamat is ítélem. A bűn fel nem ismerése bűn. A bűn félreismerése bűn. Ha valakit ártatlanul ítélek el, s adok vesztő kezére, bűnt követek el, hiszen annak a szerencsétlennek ezzel én gyilkosa leszek. Miközben a törvénytevés gondját nem oszthatom meg senkivel” – kezdi a jogfilozófián túlmutató töprengését Wajtha. Gorbay is másként kérdez, szerepe szerint ő is ítélkezik, olyasforma helyzetben, mint a mai jogrendek vizsgálóbírója, ügyésze. A jogszolgáltatás hierarchiájában elfoglalt alacsonyabb helyzetében ugyanazokkal a gondokkal küzd, mint Wajtha (akinek olykor mintha csak fiatalabb kiadása lenne). Mindegy, melyikük teszi fel a kérdést, mindkettejük gondja: „Avagy az ember szabadságra is ítélhető?” Válaszolni azonban Wajthának kell, és nem hivatkozhat a majd csak a 20. században születő egzisztencializmus gondolkodóira. Így csak háritani tud: „ne kerüljön sor olyasféle okoskodásra, amiket obskúrus filozófiai stúdiókon fölszedünk”. (Nem mintha a megyei tisztségviselőket ilyesmire kötelezték volna...)

Wajtha elmékedéseiben mondatainak feszültsége a szöveg egészét nem izzítja át. Beigazolódik, ami az *Agancsbozótban* is: az epikai feszültséghez mégiscsak kell történet, nem elég a titok. A regény dinamikájának lanygulását megérező író talál alkalmat, hogy titkot és történetet összekapcsoljon. Előbb egy csizmadia udvarán fölbugyogó vér titkát fejt fel Wajtha egy helyben ülve, és azt is megmutatja, hogy a babonás csodavárás miért lehet veszedelmes. És mert tudja, mit jelent, amikor a közhangulatban megerősödik a bűn iránti várakozás, el tudja háritani a boszorkányüldöző hisztériából kinőni képes vád fenyegetését egy macskáját dédelgető gyereklány felől.

De a boszorkányok üldözése iránti közvégyakozás talál magának más célszemélyt. A főbíró – ekkor már a változatlanul gyanúsnak tartott Tsomor segítségével – megtalálja a módját, hogy a gyanúba keveredett vádlottat megmentse a legrosszabbtól. (Hogy aztán máshol mégis elérje a szerencsétlent a végzete. Ólymostól hét-nyolc mérföldnyire, mondani sem kell, hogy ugyanazon törvények alapján, olyan iszonyatos kegyetlenséggel végeznek vele, aminek leírására már az író sem szánja rá magát. Éppen elég, amit helyi kilátásairól megtudunk.)

10.

A regény második része fejezeteiből egy laza gondolati sor rajzolódik ki, de ez nem mutat az epikai szerkesztésből következő rendet. A regény beszédmódja is megváltozik, szinte csak monológokból és párbeszédkekből áll. Nincs olyan következetesen végigvitt története, amelynek kibontása megkövetelné fejezeteinek szigorú egymásra építését. Ez kihat az egyes fejezetekre is: az inkább csak feltelezhető főcspásról könnyű letérni, korfestő, gondolatárnyaló céllal mesélni a tényleges történet háttéréről – bármilyen nehéz is legyen aztán visszatérni a végkifejlethez vezető csapásra.

Egy lehetséges boszorkányper eseményeinek sora jó alkalmat kínálhatna ehhez. Wajtha érzékelhetően nem hisz a boszorkányságban, alkata szerint hajlik arra, hogy mindennek racionális magyarázatát keresse, meg is találja. De ha egyszer a kor mindennapjai és jogszokásai szerint vannak boszorkányok, akkor létezőnek kell tekintenie őket. Akkor is, ha nem igyekszik fölfedezni azokat. Részben elvi, világnézeti és erkölcsi okokból, részben szinte ideológiai alapon. Azt gondolja ugyanis, hogy az ilyesféle perek igazi célja a megfélemlítés, hogy a következményükként a megroggyant gerincű generáció utódai se legyenek különbek: „ennek az emberfajának az ivadéka lesz aztán az a roskadt vállú, akinek a félelem a bensőjébe költözött, s a zsigereit rágja, marcangolja hetedziglen. Van egyfajta hatalom, amely erejét nem valamely ellenséges ármádián próbálja ki, hanem saját alattvalóin” – írja Szilágyi. Máshol meg azt mondja: „az akasztófa dologtalan ácsorgott egész tavaszon a város fölött, a Duruja dombján; az alispán úr, az esküdtek meg a vármegye más jelességei nem bánják, vagy inkább elvárják, hogy időről időre felkötődjék valaki. Azt tartják, az akasztott lator látásától nem helyénvaló megtartóztatni hosszabb időre a népeket.”

Ez az elvárás jelzi: a bíró mint jogalkalmazó valamennyire maga is jogfosztott, minden döntéséért meg kell harcolnia kiszolgáltatottságával. Ezért olyan fontos annak többszörös kimondása, hogy a bíró csak az isteni törvényeknek, az igazságnak, a jognak, végső soron az ezeket összegző lelkiismeretének felelős. Ennek hangsúlyos ismétlésével Szilágyi a maga életidejére utal, hangot adva a diktatúra korát megszenvedettek közös élményének, és egyúttal magyarázatot ad arra, hogy jogi tanulmányai befejezésével miért nem a végzettségének megfelelő pályát választott. Ugyanilyen áthallásos, amikor a besúgás lélektanáról, besúgó és besúgott abszurd kapcsolatáról ír: ebben már ott van az az élmény is, amelyet sokan átéltek, amikor a maguk megfigyelési aktáit olvasták.

Ez is segít, hogy megértsük: Wajtha az író (és generációja) által elszenvedettek okán olykor inkább az általa elítélendő vádlottal szolidáris, miközben lojális az általa megjelenített jogrend iránt. Ezt láthatjuk a boszorkánysággal vádolt nő ügyében folyó vizsgálata során, amelyet úgy alakít, hogy ne kelljen drasztikus ítéletet hoznia: az általa (Tsomor segítségével) felkészített gyanúsított a vízpróbát is kiállja. Becsülettel lemerül (mert alámerítésekor minden levegőt kifúj a tüdejéből), és még csak meg sem fullad – így minimális megpróbáltatás árán szabadul. Utóbb aztán, ahogy esett erről szó, Nagykárolyban még a megégetésnél is kegyetlenebb halált hal. Így el lehet tűnődni, mennyit ér egy adott jogrenden belül az egyéni jóindulat. Mert könnyen belátható, hogy a szerencsétlen áldozat hasonlíthatatlanul kevesebbet szenvedett volna, ha Ólymoson kínzás nélkül, gyors halált hozó kivégzés után csak a holtteste kerül máglyára.

A jog- és művelődéstörténeti kitérők megjelenítik a kort, a szokásokat, hiedelemvilágot, a (kis) regényesített periratokat, följegyzéseket, megteremtik a lehetőséget Szilágyinak a maga bölcseleti-lélektani gondolkodásának megmutatására. Alaptétele, hogy „a bírónak nincs, mert nem is lehet mentsége soha az általa hozott ítéletre. Hogy mikor, miért döntött úgy, ahogy döntött, azért egyedül neki kell jótálnia.” A vádlottat bíró nem ítélni szabadságra, ahogyan őt magát a sorsa: azzal, hogy magára hagyta.

Az ebből következő félelmetes magány Wajtha napi terhe. Ez elől menekül borozásai mámorába, hogy a félbeszakadt ólymosi boszorkányper feszültségei közt azt vizionálja: a vádlott mintha mégis boszorkány lenne. Álom és valóság a regény legszuggesztívebb oldalain egybefolyik, mert az ugyan bizonytalan, hogy a vádlott jövődőt tud-e mondani, de a Wajtha számára sokban éppoly ismeretlen múltban meglehetősen járatos. Olyan pontossággal rajzolja Wajtha elé annak gyerekkori képeit, amiket semmiképp nem láthatott, nemcsak azért, mert senki sem volt azok tanúja, hanem mert évtizedekkel születése előttiek. A néhai Orsolya asszony eltűntéről, haláláról éppenséggel hallhatott, az ilyen történetek sokáig keringenek a környékbeliek között, akár ballada is lehet belő-

lük. A felidézett képek röviddel később (újabb?) látomást hívnak elő. „Az álmodott s a való alig szétválaszthatóvá gabalyodott, hogy végül a meglévő is kétséges legyen, hogy aztán az sem történt meg, ami elevenen áll előttem” – foglalja össze váratlan pontossággal élményét Wajtha. Azután az álomban átadott (de rejtekükben maradt) aranyak előkerülnek a boszorkányság vádja alól menekülő vádlottól – de ezt is meg lehet magyarázni, ahogyan a valóságálomban a boszorkányváddal sújtott, képzelt? valóságos?, nyilván csak képzelt asszonnal megesett szerelmi aktust is. De a bármiként megélt pillanatok élménye mindenképp valóságos: „...tágra nyílt, gazdátlan pillanatok. Érosz űzött volna csúfot belőlem, vagy valami kóbor, eltévelyedett csoda kapta volna ölbe ezt a gerincem, ágyékom sajdító pillanatot?”

11.

A regényen belül a boszorkányhistoria is önálló egész. Olvastán a Szilágyi-életművet ismerők azt gondolhatják, hogy tévedésben éltek: méghogy Szilágyi a regények, és nem a novellák írója volna? Hiszen a második rész fejezetei magukban is megélnének: van köztük remekmű, és van, amelyek csak jó. A boszorkányos Rekettye Piláról szóló (nem)novella egyenesen varázslatos, kivételes atmoszférateremtő erővel, leleménnyel megírva. De nemcsak ez a fejezet ilyen, a többi is. Mindegyiknek megvan a maga önálló élete, sőt feladata, együtt rajzolják fel ennek a valószínűtlenül valóságos szövevénynek érzékletes és érzékenyen túli rendjét. Eközben olykor érezhetünk valamit Szilágyi alkotótársainak-barátainak poétikájából, világából is, Lászlóffy Aladár barokkosan burjánzó gondolatzuhatainak enciklopédizmusa, Csiki Lászlónak a fájdalom gyönyörűségét is láttatni képes opálos fényei is fölsejlenek a háttérben. És az is, hogy a valóság megoldhatatlan titkokkal teli világán túl van egy másik is, más természetű rejtélyekkel, merthogy rejtély és titok maga az élet, és amikor a részleteit kutatjuk, az egészet keresve az egész elől menekülünk.

Amit e regény szerkezetének töredezett vonalvezetése, talán akaratlanul is, kifejez: az élet úgy egész, hogy részeit a megélt pillanatokban rejtőző idő köti össze. Amire a bölcsező Szilágyi már a *Kő hull...*-ban is rákérdezett. De észrevehető a korábbi művekkel más párhuzamok is, így a *Hollóidő* Tentására (akinek garabonciás voltát akkor sem vonhatta kétségbe senki) utal az akkori vélelem: a garabonciások kérnek vendéglátóiktól mindig csupor tejet, ahogyan ő. Az pedig talán csak a férfijogú társadalom vétke (vagy hungarikum?), hogy garabonciásokat nem volt szokás perbe fogni, pedig azokat „a boszorkányok mátkájának mondják”.

Az életmű korábbi állomására utal a *Kő hull...* emlékezetes „ráböjtölésének” lélektani magyarázata (amikor a kárvallott egész napos böjtöt fogadva háza népével, és még az állatait is erre kényszerítve föl tudja deríteni a tettest). A ráböjtölés: fordított, az igazság kiderítését szolgáló, ismeretlen személy elleni rontás. És a legtöbb rontásféle ártalom mögött rendszerint a félelem, szorongás, a nyomorúságtól rettegés munkál. Az áldozatjelölt egyvégtében a bajok okozóját keresi, azt, akinek fölötte hatalma lehet. Aztán lesi, várja, az mikor bocsájt reá valami nyomorúságot, s miközben ezt rettegi, már-már kívánja is, hogy az elkövetkezzék. Így aztán a vétkével magára vont rontást csak önmaga föladásával győzheti le.

A magyarázat ugyan balladisztikus, mégsem tesz jót a regénynek. A titok poétikája tiltakozik a titkok felfedése ellen, a részletek föltárása azt a képzetet kelti, hogy a világ rejtelsei föltárhatók, miközben minden más arra utal, hogy a titkok összessége megfeythetetlen. És ezért tudomásul kell venni, hogy az élet a soha föl nem táruló titkaival teljes. Wajtha látja ezt, de nem mindig képes elfogadni. A mámorba menekülés, mint a valahai sámánok „révülése”, nem függőség, inkább kultikus természetű. A bor segíti, hogy meghaljon ennek a világnak, és ha ebben nem lehet, egy másikban legyen otthon. Ahogyan Ady írja erről az állapotról: „ez órákban szoktam én érezni azt, hogy az élet nem rejtély, nem csoda, nem titok, gyermekesen egyszerű. Az élet nézni való és érezni való, mindenben benne van a szépség és a béke, s minden fölött vagyunk mi, akik ezt érezni tudjuk, képesek vagyunk.”

Ebbe az állapotba juttatja magát időről időre Wajtha, amikor menekülnie kell abból a világból, amelyben nem is érzi olyan rosszul magát. Mert ugyan terhes némelykor számára az ítékezés, de mégis vonzzák a tárgyalt esetek, ahogy a sakkjátékost a feladványok. Részben azért is, mert a bonyolultabb ügyek izgalmán túl titokban ott van benne egy másik titok megoldásának, a felesége elvesztése titkának, halovány, racionálisan nem igazolható reménysége.

12.

Közben (papírforma szerint örökre) maradnak a köznapi esetek, a maga idejében annak számított egy kisebb boszorkányper, ahogyan egy – feltételezett – szerelmi háromszög történetét lezáró, zavarba ejtően könnyen kinyomozott gyilkosság is. Elkövetőjét el lehetett ítélni, madarak martalékául otthagyni az akasztófán, hogy az ítélet ne csak megtorlás, hanem tartós figyelmeztetés legyen, hogy a megsértett erkölcsi világrend elégtétele elrettentő erejével szolgálja a köz biztonságát. De azt csak a tettes és bűntársa tudhatta, valójában mi történt. Amit Orbay kinyomozott, és amit a megfejtésében kételkedő Wajtha ítélete lezár, az csak egy a lehetséges történetek közül. Az ítélethez azonban ennyi is elég.

Minek mindent tudni? Különösen, ha nincs kinek föltenni azokat a kérdéseket, amelyek megválaszolása az ismert titkokra fényt deríthetne, de ki tudja, milyen újabb, megválaszolhatatlan kérdéseket vetne fel? A megoldásokhoz az időbe rejtett véletlen még segíthet, egymástól függetlennek gondolt történetek magyarázhatják meg egymást. (Ahogyan a Wajtha asszonyának életét követelő rablógyilkosság ügyében történik: a megyebíró nem vár hiába.) A homályban maradt részletek titkainak föltárása visszamenőleges hatállyal megmutatja, ami korábban észrevétlen maradt. (Ha ezt tudva esetleg újraolvassa valaki a *Kő hull...*-t, lehet, egészen másként látja majd Szendi Ilka és Gönczi Dénes történetét is...)

A moralista Szilágyi a jogszabályokkal megközelíthetetlen lelki történésekre kíváncsi. Mert-hogy „valamely bűnösnek a gonosz cselekedetében [...] mintha az egész élete benne volna. Mintha a megléte minden pillanata ezen elkövetendő gonoszság felé haladna. Ám ahhoz, hogy a bűnt – ez esetben a másik ember által elkövetett bűnt – minden parányi részletében megismerhesd: képzeletben annak útját »bejárd«, egy egész életet kellene rászánni.” Vagyis lehetetlen. Wajtha valamennyire mégis megpróbálja, és ez az empátia az alapja nyomozati eredményeinek és ítélezésének. Amihez azt teszi hozzá: „hátha ráadásul olyasvalami volt a gonosz cselekedet oka, amely a szerencsétlen elkövetőnek az életéből hiányzott. Egy darab kenyér, egy csizmatalp, egy elveszített kenygelvas vagy asszonyi test melege”, hiszen, és ez a legfontosabb, „az életnek az is része, ami hiányzik belőle”.

Az ilyen titkok föltárása nem szerepel a nyomozati feladatok között, pedig ezek döntenek arról, ami aztán megtörténik (nem csak büntettek esetében). És ezek megismerése mindenképp fontos, mert a bírónak (és az írónak) nemcsak azt kell tudnia, ami történt, hanem azt is, hogy miért. Wajtha akkor is erre törekszik, amikor ez az ítélezéshez nem szükséges. „Mindent okkal valónak gondol” – mondja róla Tsomor cancellista (aki ekkor már jóval több, mint ami sose volt: főbíró beszéltető provokátor), és váratlanul odabök egy mondatot, amivel akaratlanul előhívja Wajtha feleségének titkát, azt, ami összeköti a regény sokfelé ágazó történeteit. Orsolya asszony sorsa attól igazán fontos, hogy nem illik az „okkal való” történések rendjébe. Ami történt, megtörtént, az eset nagyjából rekonstruálható, de nincs magyarázata. A jog köznapi logikája szerint ugyan lezárható: a tettes ismeretlen. És ami „nem hangzik el a törvény előtt, azon később már nincs mit találgatni”. „Igazából csak azon van mit” – mondja erre Wajtha, mert ha senki sem tudja, mi is történt, Isten annál inkább. Már csak azért is, mert a „bűn miben voltát mi [azaz a földi halandók] képtelenek vagyunk megfejtteni... Ezért igyekszünk elpusztítani...” Amihez a lassanként vitázni is képes Tsomor váratlan, keserű iróniával teszi hozzá: „Mármint a bűnt. Elpusztítani. Mi, bűnösök?”

13.

Wajtha végül eljut a bíraskodás végső kérdéseire, amik már nem a bíró, hanem az emberi lét végső problémái is. Hogy mennyire azok, azt nemcsak úgy általában az Isten, hanem az emberré vált Krisztus is tudta. Amúgy a Szentírásban mindig Isten, az elvont és abszolút, a kimondhatatlan nevű, aki ítélt és büntet – Krisztus intéseket fogalmaz meg és megbocsát, hiszen csak a bűneivel birkózó ember képes megtisztulni, az aligha, akit már kivégeztek. (Ahogyan ez a pietista gondolkozásból következik.) A bíraskodás tehát nemcsak a bíró gondja, még csak nem is az íróé, hanem mindenkié. Az ember, miután megkóstolta a tudás fájának gyümölcsét, szüntelen döntési helyzetben van. Választania, azaz ítélnie kell a jó és a rossz kérdésben. Amit tehát Wajtha a bíraskodásról mond, általáno-

san is érvényes – így jutunk el ismét odáig, hogy a Szilágyi-regényekben a bölcséleti vonulatnak kivételezett szerepe van. „Mi történik a törvénylátó napokon... A bíró ítélt, ugye? De általa az Isten ítélt, nemde? Ezért mondjuk, hogy a bírónak nincs bírója. Ezt annyira elfogadottnak gondoljuk, hogy hozzá sem tesszük: az Istenen kívül nincs bírója. Na, de az neki – mármint a bírónak az Isten mint az ő bírója – igencsak elég” – kezdi fejtegetését Wajtha, s a folytatás sem kevésbé filozofikus. „A meghozott döntés felelősségének súlya mindenestül a bíróé – vagyis itt, ahol állok – az enyém? Reám nehezedik? Vagy mondhatom vállvonogatás közepette: az Úr rendelte így?”

És ha téves ítélet születik, ha a vallomásra kényszerített vádlottat felnégyelik, az is az Úr akaratára? Ahogyan az is, hogy a bíró tévesen ítéljen? És amikor egy bűnöst futni hagynak, vagy el sem fognak, akkor a bíró a törvényszegő cinkosa? És ha téved, azt az Isten miként ítéli meg? És „ha az Isten eltűri vagy éppen jó szemmel nézi az ember igazságtévő igyekezetét, vajon a tévedéseinkre miként tekint? Hiszen ezek valamiképpen az Ő tévedései is. Tévedhetünk-e anélkül, hogy Ő ezt tudná – vagy éppen az Ő akarata ellenére?”

Megannyi választalan kérdés, az élet válaszok nélkül is megy tovább, és így is, úgy is véget ér. A befejezése pedig arra is válasz, amire nem, mert utána már nincs, aki kérdezzen. Töprengéseiben Wajtha (Szilágyi?) az Apokalipszis látomásáig jut: az utolsó ítélethez. És azt emeli ki, hogy János evangélista e könyvében „sehol nem esik szó a megbocsájtásról... Egy helyütt mintha még le is beszélné ez a könyv azokat, kik bűnben találtak, arról, hogy kegyelemért esedezzenek – merthogy az netán hiábavaló volna –, valahogy így: Aki gonosz, legyen gonosz eztán is, és aki fertelmes, legyen fertelmes ezután is, majd arra biztatja a többit: aki pedig igaz, cselekedjék igazságot ezután is, és aki szent, legyen szent ezután is.” A bibliagyűjtő Wajtha evangéliumértelmezése, a mindennapi élet tényeinek az isteni akarat rendjébe illesztésére irányuló törekvése alighanem kiváltotta volna kora teológusainak rosszsallását. Ezzel azonban nem kellett törődnie, mert ilyen gondjait a Nagyidejűre bízta, aki valahol az (örökkévaló) Isten felé vezető út felénél állhatott. Ezért lehetett úgy faggatni, mint aki valóban létezik. De még ő sem adott választ Wajtha eredendő kérdésére, arra, hogy vajon az ítélkezéssel „nem ártjuk-e az Isten dolgába magunk”? Mert nem válasz, hogy ilyen hiábavalóságokkal nem kell foglalkozni, „aki bíró, ítéljen”. Vagyis „aki ítélőszéket ül, annak el kell fogadnia, hogy ez a legnagyobb magány állapota, amit ember fia valaha is megél”. Amúgy pedig jól is nézne ki az a világ, amelyben az ítélkezők azon töprengenének, hogy amikor úgyis az Isten ítélt a mi földi dolgainkban, akkor az ember miért ítélkezik.

Vagyis a jogfilozófia lassan átcsap morálfilozófiába és bibliamagyarázatba: Szilágyi mintegy visszamenőlegesen töpreng azon, amire joghallgató korában nem jutott elegendő ideje, de még ennél is jobban hiányzott hozzá tapasztalata. De a bűn és a büntetés kérdése végigkísérte írói életútját, a *Kő hull...* teljes cselekményét, amelyben vétkek sora járta a táncát, és ez kísért a *Hollóidőben* is. Merthogy a csak eltervezett bűn is bűn, miközben még az sem biztos, hogy aki öl, valóban gyilkos-e, vagy csak valami más akarat végrehajtója. És egyáltalán övé-e az a sors, amit a sajátjának gondol? Merthogy csak „az Isten szabad. Az Ő útja, szándéka, ha Ő úgy akarja, a földi halandó számára mindenkorra titok marad. Kifürkészhetetlen titok.”

Ennek kimondása már messzebbre mutat, mint egy regény illetékessége. A soha meg nem jelenő Nagyidejű mintha Szilágyi István testamentumát közvetítené. De a filozófia mint elmélkedés nem az utolsó szó, még akkor sem, ha éppen Isten a tárgya. A mindig gondolkodó és a gondolkodás kritikáját megfogalmazó Wajtha által az író rejtett énjének legmélyebb rétegébe pillanthatunk. „Föl kellett ismernem, hogy Isten mindenhatósága, vagyis mindaz, amit én erről – az ő akarata jóvoltából – gondolhattam, annyira fogva tartotta az elmém, hogy eközben elmulasztottam vagy inkább csak egyre halogattam a Krisztussal való találkozást. Mert Isten valósága megfoghatatlan minden-ség, lényét emberi elme nem járhatja körül, emberi gondolat föl nem értheti, holott elme és gondolat éppen azért adtak, hogy a halandónak az ő keresésében segítségére legyenek – addig Krisztus igenis élő valóság”, és ha a gyarlóságainkat látó Isten türelme véges is lehet, még mindig fordulhatunk Krisztushoz. Mert végül mindannyiunkra vár az a megméretés, amely életünkről az örökkévalóság távlatában ítélt. (Megléhet, ezek a gondolatok vendégszövegeként kerülnek eléink. De helyük, hangsúlyaik az író meggyőződését tükrözik.)

Ebből a magaslatból egy hosszúra nyúlt Werbőczy-elemzéssel fordul vissza a történet önmagához, egy röpke pillantással betekintést nyújtva Dózsa parasztháborújának problematikájába is. Szakadozik a történet, ami nem válik javára, olykor az *Agancsbozót* túlbeszéltségének emléke kísért –

de ettől a mű még nagyszabású, kivételes értékeket kínál. A gondolatmenetek, fejtegetések, dialógusok között időnként elakad a regény epikai sodrása, de a mondatok feszültsége akkor is megmarad. A befejezés pedig visszahozza a legfeszültebb pillanatok dinamikáját. Ismét ott vagyunk a Partium határának mocsárvidékére érve, ahonnan a történet majd ötszáz oldallal korábban elindult, ahol az első rész véget ért, ahol elhagytuk azt a kort, amikor Wajtha a maga pályáivének legmagasabb pontjáról belső életének szakadékába zuhanva hordozta tovább életét. A vagyon- és társadalmi pozíciószerzést illetően sikerrel, miközben lelke mélyén, ahova csak Isten lát, magára maradt kiüresedett élete kétségeivel.

Ebben a mind nyilvánvalóbb létvégi bizonytalanságban keveredik vissza egy másfajta, egész életét belengő bizonytalansághoz. Feleségét holtan kapta vissza a láptól – hogy tisztességgel eltemesse. Hogy miként veszett oda Orsolya asszony, azt megtudhatta, de hogy miért és hogyan, kiknek a bűneként – titok maradt, *messze túl a láthatáron*. De semmi sem marad egészen és végleg ismeretlen, ez a történet is feltárul, hogy lezáruljon, abbamaradjon, mert valójában befejezhetetlen.

A jócskán megöregedett, magára maradt Wajtha belebotlik (vagy az botlik beléje) a felesége titokzatos halálának egyik legfőbb kérdésére kapható válaszba. Egykori, bűnné vált mulasztását reformátusként nem teheti le, mert nem gyónhatja meg, így külső feloldozást sem nyerhet. Azért kell megtalálni felesége gyilkosát, a jog szerinti bűnöst, hogy maga fölött ne kelljen ítélkeznie – végül mégis megteszi. A véletlen adja kezére a tettest, azaz adná, de az már nem él: összeszáradt koponyája már csak bűnjel két legény babonás varázslásának nyomozása során. Wajtha a kezébe is veheti. Horror? A horrorisztikus elemekkel együtt élő világban a mindennapok része az ilyesmi. Magyarázatot nyer, hogy a kővel rakott szekereket is megbíró jég miként szakadhatott be az Orsolya asszonyt szállító könnyű szán alatt. A vörös csőrű, nagy telet jelző, fekete récefélék törték fel a hártajegget, amíg lehetett, aztán tovaröpültek délnek. A későn befagyott aprócska folt jege csak erősnek látszott, de nem tarthatott meg semmit. Az így állított csapda lett a madarak bosszúja a gyerekként rájuk lövő Wajthán. A könnyen beszakadó, vékony jég elveszejteti a rátévedőt, vagy lehetőséget ad bármely latornak, hogy elrejtse bűne jeleit, elsüllyesszen szánt és asszonyt.

Válasz születik hát némely kérdésekre, összeáll a hajdani büntett képe. De még így is: Wajtha „hiába próbálta összerakni a *miértek*re adható válaszokat, nem állt össze az a bizonyos *egész*”. Töredék igazságokból igazságtöredék, tükör által homályosan látható, rész szerint való tudás.

De ennek a világnak rendje szerint még abban sem lehet senki biztos, ami igazságnak tűnik, különösen a régmúltat illetően. Elfed az idő mindent, ahogyan az iszap a lábba rejtett harangokat, és megemésztja a kiszabadítását segítő, titkos helyekre hurkolt köteleket, és nyoma vész mindannak, ami az élőkhöz köti a múltat. Kell valami bizonyosság, kell a lép harangjainak megszólalásába vetett hit, és végül az eltemetett titkokra is derülhet valamelyes fény. „Ó-nádasok láncolt lelkei” közé költözik az elveszett asszony, akinek két pej ló vontatta a szánját, „amely olykor fölszikkázik, csillagot szór”.

Wajtha számára mindez magyarázat: egy évvel kivégzése után rátalál a láncra akasztott gyilkosra, akit maga valaha egy ilyen-olyan perben futni hagyott. Az élete titkát vizsgáló perben egy (lát)határán messze túli eset jelenti a megoldást. Hogyan is lehetne ez másként: ha „jól reá figyel az ember, a világ valamennyi nyomorúsága, gyarlósága egyszerre és egyazon ügy gubancában megtalálható”.

Ez a felismerés sem villámcsapás-szerű. Tsomor látja, de nem nagyon érti Wajtha igazságkeresésének szokatlanságát, azt, ahogy a felismert igazságot már rég meg sem próbálja a törvényekhez igazítani. „Az igazságnak már csak a látása örvendezteti.” Vagyis, tehetjük hozzá, eljut a belátásnak és bölcsességnek arra a fokára, amire a pietista Rákóczi is, akinek gondolkodását Wajtha megismerte udvari szolgálatában, és tán távoli útjain is találkozhatott a fejedelmet meghódító eszmeáramlattal (aminek hatását mutatja a bűnről, igazságról, az isteni személyekről való gondolkodása is). Ahogyan a *Hollóidőben*, itt is sokat ad a szöveghez Szilágyi teológiai kíváncsisága...

De Wajthának ez sem feloldozás. Csak a Nagyidejű summázata marad, aki arra biztatja, hogy menjen el még egyszer oda, ahol apjával és az emlékekben halhatatlanságot nyert kedvenc vizslájával gyermekként vadászott, majd ahonnan valamikor felesége holttestét emelte ki. Így indul az évtizedekig elkerült helyre, „a jól ismert úton az ismeretlen felé”. Meg is teszi, és ahogyan az *A magyar Pimodánban* az Ady-alakmás Tas Péter valahai őse a Szamosba, ő a morotva-tóba gyalogol, ahol asszonya veszett oda...

Így aztán lép iszapjába merült harangok már mindörökké nekik és értük is szólnak. (MMA, 2020)